

KRITIEK

Een nieuw fort: Werk aan het Spoel

Strakke beeld- regie bij de A73 in Limburg

Uitblazen naast de snelweg

Dwaalster voor Tytsjerk

Nieuwe energie van IBA

Stap voor stap een zorgpark

Fort Werk aan het Spoel.

KRITIEK

(Te) mooi gemaakte krijgsgeschiedenis

Pleinruimte bij een 'bomvrij' gebouw (atelier). Daarachter de gerenoveerde genieloods en het fortwachtershuis.

Onderwerp hergebruik Fort Werk aan het Spoel
 Locatie Lekdijk tussen Fort Everdingen en Culemborg
 Opdrachtgever gemeente Culemborg
 Ontwerp Rietveld Landscape, Atelier de Lyon
 Architect Forthuis Gent&Monk Architecten
 Militair historicus Douwe Koen
 Realisatie najaar 2011

Tot voor kort was het hier nog een woestinijs. Een door bomen en struiken verzwolgen terrein aan de Lekdijk bij Culemborg. Een vergeten plek. Hoe anders is dat nu. Het terrein oogt frisgroen, overzichtelijk en uitnodigend. Overal mensen, zeven dagen per week. Er zijn een restaurant, een amfiteater, een kunstenaarsatelier en een galerie. Er zijn met regelmaat evenementen en rondleidingen. Je kunt er zelfs trouwen. Dit is Fort Werk aan het Spoel, een voormalig verdedigingswerk van de Nieuwe Hol-

landse Waterlinie, dat onlangs op spectaculaire wijze is opgeknapt.

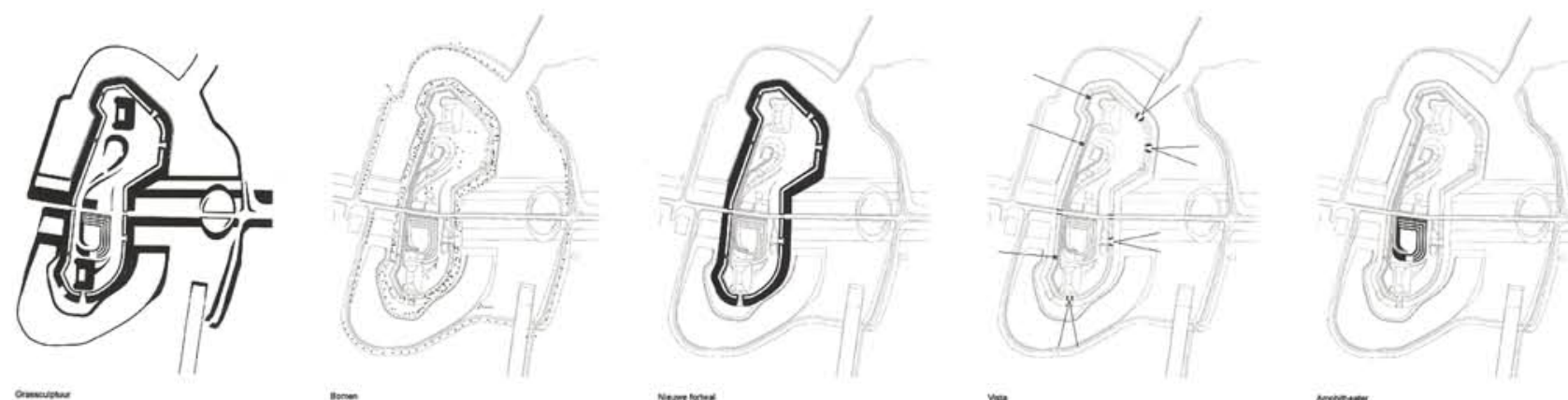
Fort Werk aan 't Spoel vervulde aan het eind van de achttiende eeuw een belangrijke rol in de Hollandse Waterlinie en de verdediging van Holland. Hoewel de naam wat dubbelop lijkt en het beeld van een fysiek fort oproept, ging het hier in feite om een wallencomplex, een Werk, dat een sluis, 't Spoel, beschermde. Deze sluis maakte het mogelijk het

Oude situatie.

Dijklichaam met steile taluds omsluit het Fort.

Planonderdelen.

gebied ten zuiden van de Lek, tussen Culemborg en de Diefdijk, te inunderen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was dit vanuit militair oogpunt een bijzonder strategische plek. Er was een artillerieopstelling, er stonden een fortwachtershuis, een genieloods en enkele 'bomvrije' gebouwen voor de opslag van munitie. Na de oorlog raakte het complex in onbruik, werd afgesloten en kreeg de natuur er vrij spel. De gebouwen werden gekraakt. Al die tijd was het terrein in eigendom van het ministerie van Defensie, tot het eind 2009 werd verkocht aan de gemeente Culemborg, die wel wat zag in het complex.

De gemeente bracht een gebiedsontwikkeling op gang ten westen van de stad, waarin naast Fort Werk aan 't Spoel ook de (inmiddels beroemde) doorgezaagde bunker van bureau Rietveld Landscape en Atelier de Lyon werd opgenomen. Het idee was om dit voormalige militaire landschap nieuw leven in te blazen met natuurontwikkeling en water, met horeca en door het gebied te dooraderen met een fijnmazig netwerk van recreatieve en educatieve paden. De wens is om het tot een hoogwaardig uitloophoekgebied voor Culemborg - met de nieuwe uitbreidingswijk Parijsch - te laten uitgroeien: een soort Amelisweerd aan de Lek - met Fort Werk aan 't Spoel als kloppend hart. Voor het Fort kregen Bureau Rietveld Landscape en Atelier de Lyon (ook hier) de opdracht om een renovatie- en inrichtingsplan te maken. Er werd tegelijkertijd een stichting Werk aan 't Spoel opgericht, met daarin belanghebbenden en geïnteresseerden uit de omgeving, die vanaf het begin af aan meedachten over de nieuwe invulling van het terrein - en nu eindgebruikers zijn.

Komend vanaf Everdingen, over de Lekdijk, toont de plek zich van zijn mooiste en, vanuit militair-historisch perspectief, meest leesbare kant. Zieker met de fiets. Je passeert Fort Everdingen en laat de Diefdijk, de feitelijke verdedigingslinie achter je. Voor je ligt het toenmalige vijandelijke gebied. Na twee flauwe bochten krijg je Fort Werk aan 't Spoel in het vizier. In het oog springt een houten bouwwerk,

Plankaart.

Het Forthuis en het druk gebruikte amfiteater.

dat op deze afstand van pallets lijkt gemaakt. Dit is het Forthuis. Eromheen staan bomen. Als je vlakbij bent snijdt de asfaltweg door een dijklichaam van een meter hoog en opent zich aan beide kanten van de weg een ruimte tussen de bomen. Je komt echt ergens binnen, ook al loopt de asfaltweg van de dijk onverstoord door. Deze ruimte lijkt één grote grassculptuur, bestaande uit rechte lijnen, kuilen, bulten en lijnen. Het geheel is omzoomd door een dijklichaam dat aan de buitenzijde beplant is met essen. Daaromheen liggen water en een tweede ring van essen met een wandelpad erlangs, dat aantakt op andere routes door de uiterwaarden en het binnenveld.

Ik sta nog steeds op de Lekdijk. Links, pal aan de weg (half in de dijk verzonken), staat de gerenoveerde in baksteen opgetrokken fortwachterswoning, met daarachter de houten genieloods – gehuld in crèmekleuren – die veel lager ligt en in een grasweide staat met boomgroepen van eiken. Door het gras lopen karrensporen van wit betonsteen.

Verspreid liggen vier bleekgrijze bunkers uit de Tweede Wereldoorlog en achter op het terrein staat een bomvrij gebouw, verstopt onder een deken van gras. Een kunstenaar bewerkte er voor de deur een brok natuursteen, genietend van het uitzicht op de Lek.

Rechts van de weg, haaks op de dijk, staat het houten Forthuis van Gent&Monk Architecten, dat qua vorm gebaseerd is op een tank uit de Eerste Wereldoorlog. De gevel is bekleed met lange houten delen in waaiervorm, wat een bijzonder perspectief effect geeft. Binnenin huist een restaurant en er zijn vergaderzalen te huur. Aan de zijkant, voor het terras, duikt het grasveld ongeveer vijf meter tragsgewijs de diepte in. Dit is het amfiteater. Ook al is er een betonnen trap aangelegd, kinderen klauteren nieuwsgierig naar beneden via de grasplateaus, de tribune van het theater. Achter het Forthuis en het amfiteater ligt, net als aan de andere kant, een grasweide met een groepje eiken en daarachter een bomvrij gebouw – dat als opslagruimte voor het restaurant en als kleedruimte bij voorstellingen dienst-

doet. Achter het gebouw voert een trap naar beneden naar een plateau aan het water, waarvandaan je tussen de lisdodden door prachtig uitzicht hebt op de velden. Een kogelvanger in de verte herinnert je aan het feit dat de Duitsers hier een schietbaan hadden. Een rondgang over het dijklichaam toont nog zes fraai gestileerde doorkijkjes op het omliggende landschap, voorheen schietgaten, waarvan er een je een schilderachtig panorama gunt op een boomgaard met uiterwaarden en een bocht van de Lek.

Fort Werk aan 't Spoel is een bewonderenswaardig plan, dat met bezieling en oog voor detail is ontworpen. De ontwerpers hebben zich weten los te maken van het grote en soms dwingende verhaal van de waterlinie en een knusse plek gemaakt die niet alleen interessant is voor historici. Het ontwerp vertelt het verhaal van de plek, maar heeft vooral betekenis gekregen voor de lokale gemeenschap. Er is een wezenlijk nieuwe plek gemaakt, met grote culturele waarde, die omarmd wordt door omwonenden en ondernemers. Zelfs de beheerder woont

Foto: Ellen Verhagen

Kunstenaar aan het werk.

Evenement bij een 'bomvrij' gebouw.

Foto: Marc Nolden

Entree vanaf de Lekdijk.

Zicht op het omliggende landschap.

op het Werk. Er heerst trots en een gevoel van mede-eigenaarschap. Maar ondanks het succes en het intensieve gebruik, roept de hoge esthetische waarde van het plan bij een aantal bezoekers ook weerstand op. Het ziet er allemaal gelikt uit. Aan elke vierkante centimeter is ontworpen. Niets is onberoerd gebleven. Dat maakt het plan bij velen museaal en afstandelijk – haast een maquette. Er is een strakke beeldregie. De kunstenaar kreeg met moeite toestemming voor een glaspui in de gevel van het bomvrije gebouw, haar atelier. De genieloods is prachtig gerenoveerd, maar scheidt door zijn smetteloosheid ook afstand. De karrensporen ogen speels, maar zijn met wiskundige precisie aangelegd en werken soms vervreemdend. De grastaluds zijn strak en steil, maar zijn ook kwetsbaar en worden snel kapot gelopen. Met andere woorden, past dit verfijnde vergaande ontwerp bij deze 'doe-plek'? Had het informeler of terughoudender gekund?

Marc Nolden

Foto: John Lewis Marshall

Zicht op Fort Werk aan 't Spoel vanuit het oosten.